

בדגניה היו טמונים זרעי ההצלחה והכישלון

עלי אלון

צבי לוז, מה יתרון, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2014.

תמרור־דרך בספרות הקיבוץ – ולא רק בה. קראנו אותן בנשימה עצורה. כמו כל אפיקה טובה היה בהם – ויש בהם, גם עם חלוף שנים – מעשה הקסם האמנותי של הפיכת המקומי לאוניברסלי ולכן גם לעל־זמני, בתארם את הקונפליקטים היסודיים של טבע האדם, ובמיוחד כשהוא ניצב מול שינויי הזמן.

לפני כשנתיים ראתה אור מחדש הטרילוגיה, וכעת הופיעה מהדורה חדשה של שני הנוותרים, בשם **מה**

יש ספרים החורגים מים הספרים המציף אותנו, שהופעתם אולי לא משנה, אך מבהירה ומנסחת בחדות את תמונת עולמנו. אלה ספרים שלאוהבי ספרות הקיבוץ הם בבחינת קריאת חובה. כאלה היו סאגות הקיבוץ של צבי לוז, בן וחבר קיבוץ דגניה ב', החל בסיפורי הילדות, עבור דרך הטרילוגיה **אגדות המקום** ועד **נפשו בכפו ומכאן ועד היכן**, שראו אור לראשונה בשנות השבעים והשמונים של המאה הקודמת, והיו

עלי אלון הוא פובליציסט, חבר קיבוץ עין־שמר.

בין החזון, הערכים וה"אגדות" שהפכו למיתוס הקיבוצי-הציוני, לבין האנטיטזה של המציאות המשתנה. הניסיון למצוא את הסינתזה ביניהם – נכשל. מכאן נובעת עמדתו השונה, אולי הבלתי-מודעת, של המחבר, המנסה לשמור על "אובייקטיביות" בין הניגודים, כמצפה לסינתזה ביניהם בספרים הראשונים, אבל הופך מיואש יותר ויותר עם התממשותה של המציאות המכוערת ודחייתו – הכמעט מוחלטת – של ה"חזון". שמו של הספר, מה יתרון, נלקח מפסוק של קהלת המוצב כמוטו: "מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש?" (קהלת א, 3). אצל קהלת ניצב הפסוק בפתח ספרו וכך גם כאן. שם כמו כאן הוא מציב את השאלה הקיומית הגדולה, על חיי האדם בכלל ועל הציונות והקיבוץ בפרט, כפי שתוהה הארכיבר: "מה יתרון... אותו ה'חכם באדם' ביטל את כדאיותם של מיטב הישגי אנוש, וביטוליו חוזרים אלי עצמי ואל הישגי."

השאלות בדבר ההתיישבות הקיבוצית

צבי לוז בוחר להתחיל את חיפוש התשובה ל"מה יתרון" מן המקור, מבראשית, מדגניה – שם כבר טמונים זרעי ההצלחה וגם הכישלון.

יתרון. אפשר לקרוא שוב ולהיזכר בדברי עגנון שספר שלא ראוי לקריאה שנייה לא ראוי גם לקריאה ראשונה. קריאות חוזרות הן מסימניה של ספרות שהופכת לקלטיקה.

בכל חמשת הרומנים אנו פוגשים באותן דמויות שההיכרות אתן הולכת וגוברת. גם העובדה שאותה תמונת שער חוזרת בשני הכרכים מאגדת את הסאגה המחומשת למקשה אפית אחת, למעין "פנטלוגיה".

עוד דבר מאחד את שני הספרים: בשניהם "האני המספר" הוא איש מבוגר, חכם, בעל ניסיון קיבוצי וראייה אפית רחבה של החיים. בראשון הוא מזכיר הקיבוץ ובשני – הארכיבר המקומי, "אחרון הוותיקים".

זאת ועוד: בספרים החדשים מוזכרים בתמצות סיפורים המופיעים כבר ב"אגדות המקום", והדבר יוצר הרגשה של רציפות, שהרי הדברים כולם מתרחשים ב"מקום" אחד (מעניינת העובדה שצבי לוז קורא לו "מקום" ולא "קיבוץ" – אולי אחת הסיבות היא של"מקום" יש קונוטציות מטפיזיות, שהרי הוא גם כינויו של אלוהים. גיבורו מתאונן "על אותו חיסרון כאוב – חסרונה של מטפיזיקה"; והרי גם לציונות ולקיבוץ יש שורשים מטאפיזיים עמוקים).

בכל חמשת הספרים חוזר המוטיב המרכזי המאחד אותם, והם מתארים זמנים שונים: הדיאלקטיקה הניגודית

הקיבוץ מתרחב, בונים שכונה חדשה.

אך אליה וקוץ בה: באתר המיועד נמצא קבר שלא ידוע עליו כמעט דבר חוץ משם האדם, העובדה שהתאבד, ושהוא נמצא בארכיון ברשימת סידור העבודה ב-1913. חייבים להעביר את הקבר אבל יש לברר מקודם פרטים על האיש: מה קרה אז? למה המייסדים לא קברו אותו יחד עם האחרים. המזכיר-החוקר שומע מאנשי הקיבוץ שבע גרסאות שונות - רשומון ממש! - ותוך כדי כך נפרשת לעינינו מניפה רחבה של תולדות ההתיישבות הקיבוצית-ציונית, שהיא שורשינו, והמקור לשאלותינו ובעיותינו עד היום.

גרסה ראשונה: האיש התאבד מאהבה נכזבת לאשת איש.

גרסה שנייה: הוא בא לקיבוץ בתקווה שפה ישתנה טבע האדם. "האדם הישן יעבור מן העולם בכוח הרצון בלבד". אבל דווקא בתוך הקבוצה הקטנה והמובחרת הזאת הוא נתקל בסכסוכים קטנוניים - וזה כולל גם אותו עצמו. גם הוא לא השתנה. "מתברר שאם גם פה לא התחדשו האנשים מעיקרם, ואם איש איש לפי אופיו עדיין סוגר בקרבו אדם ישן, גלותי - הרי אין שחר לכל תקוות ההתחדשות... ואם אין מקום טוב מזה ואנשים טובים מאלה... אין עוד תקווה ולכן כאן מסתיימת דרכו" (בהתאבדות). האוטופיה המופרזת שהרגה אותו, האם אינה מכת הציונות

והקיבוץ?

גרסה שלישית: ייאוש מהציונות.

גרסה רביעית: משבר אמונה באלוהים. היו כאלה שהשתחררו מהמצוות אבל לא מאלוהים וציפו בארץ לאיזו "הארה", "תשובה". "שאלו דיבר רתת על שיבה שהיא גם תשובה.

גרסה חמישית: צריך להתחיל את הסיפור מהילדות ומבית ההורים. הם הזהירו אותו מעלייה ארצה. הוא היה חלוש וחולני, תלמיד מצטיין בגימנסיה רוסית. ואכן הם צדקו. הוא כשל בהסתגלות לעבודה הקשה, חלה, והרגיש אשמה על שהוא נטל על חבריו. המזון הגס קלקל את קיבתו, הוא קיבל שבר. "הוא היה אדם שנכשל במשימתו הראשונית ביותר והנכונה בעיניו שלמענה עזב הורים ופגע בהם" - וזה גרם לו להתאבד.

גרסה שישית: הוא השתגע.

גרסה שביעית:

אין, ולא יכול להיות, שום הסבר שינמק את הגורליים שבמעשינו ובדברינו. הפרטים רק מעידים על "מצב" אך לא על מניעיו שמבפנים - ובוודאי לא במקרה התאבדות. בכל זאת צריך לשאול אם יש בכל הגרסאות האפשריות איזה צד שווה... מבחינה עובדתית כל הגרסאות אותנטיות, מעידות על ראייתו של הגורס... אך כולן צריכות חיזוק נוסף, בחשיפת מעין "חוק

בסיום מחליטים להעביר את הקבר. "כולנו למדנו לקח", אומר המזכיר, בן־דמות המחבר, שחקר את הפרשה. הוא לא מפרש. במקום זאת הוא עולה לגבעת בית הקברות ומתאר את העמק שהוא רואה, על שדותיו ומטעיו המושקים.

צריכות היו לעבור חמישים ושמונה שנים כדי שייראה המישור כתמונה עשירה של צייר ברוך חזון. בסך הכל חמישים ושמונה שנים. לפני כן לא הייתה אלא נידחות רחוקה, משובשת בסלעים ובשיחי שיזף סוררים, פתוחה ועומדת בעינה אלפי שנים – כמצפה בעקשנות נחרצת לאבותינו, ולנו אחריהם.

מכאן עובר מבטו לקברים הצנועים של המייסדים, ביניהם ייקבר עכשיו גם שאול המתאבד. טקס העברת הקבר, כלומר קבלתו השלמה של המתאבד, תוך סליחה והבנה, הוא רגע של קטרזיס אמיתי: "איננו יודעים – וטוב שאיננו יודעים" מה גרם להתאבדותו, "כך לא נחלל את החידה הגדולה בידיעתנו הקטנה, שלעולם לא תגיע לחקר האמת..."

אבל המייסדים האחרים לא נואשו. המשיכו בהתמדה והולידו ילדים, ולכן אנחנו כאן. אנחנו והמייסדים – שני עולמות באותו מקום. שני

פנימי", הפועל בכל האפשרויות – השונות לכאורה. ואכן יש צד שווה כזה: כולן מניחות אותה תורפה, האופיינית והבלעדית למין האנושי: ראיית המוות כפתרון, לפחות כמפלט... "געגועי מוות".

אמונה באלוהים, בעולם הבא, ב"גן עדן לצדיקים" כגמול לעתיד לבוא...

היהדות אמנם נלחמת בפיתוי – אבל אצל בחור כשאול, בעל נפש רומנטית רוסית, אבד חיזוק החיים. הוא לא התאבד בגלל מצוקותיו ובוודאי לא בגלל חבריו. בכלל, הוא לא התאבד "בגלל" אלא "למען", מרותק בגעגועיו למוות.

כל הסיבות שנמנו לעיל –

יכולות לגרום לאדם למעשה נואש רק אם נטה מראש, מעצמו, אחר אותה נהייה גורלית, נסתרת – להתאבד. זה העיקר, התנאי ההכרחי שנותר לא מפוענח. הכל סובלים ממצוקות שונות ומתגברים כי כוח החיים חזק בהם יותר מכל תשוקה הפוכה... מה שקרה לבסוף... היה חזק באותו אדם מהסיכוי שבלהמשיך – והוא כאמור מצב חריג, פיתויה של מין "תכלית ערטילאית" ולכן מסוכנת כל כך.

"יוסף דורי" אינו מקרי. הוא בעל קונוטציות חיוביות: גם יוסף התנ"כי החכם והסלחן וגם דור ודורות. גם שאר השמות אינם מקריים אלא מבטאים את עמדת הסופר – אולי בעל-כורחו, ולמרות הצהרותיו, מפי גיבורו, שהוא ניטרלי, ולמרות שהוא מציג ביושר את העמדות המנוגדות. ניכר שלבו עם אלה הרוצים את הקיבוץ כקיבוץ ולא שופכים את הילד עם מי האמבטיה. לגיבוריו, המבטאים "רוח המקום" ואת עקרונותיו השורשיים העמוקים, ומתנגדים, עכשיו, ל"שינוי" – יש שמות בעלי משמעות חיובית. כך המזכיר אבנר עמית, ועוד רבים אחרים. לעומתם, ה"מחדשים", שבפיהם "גם הנימוקים החכמים, שיש גם בהם מן הצדק, נשמעים כהרסניים" והם מובעים "בלשון דלה" – שמותיהם גוררים אחריהם משמעות שלילית: האחד "מוטי שיחור", אָרמז תנ"כי לצירוף "לשתות מי שיחור" (ירמיהו ב, 18), והשני "יהושע", נביא שקר הבטוח שהוא מביא את הישועה אבל גורם להרס.

צבי לוז מצליח להפוך את אירועי המשבר לסיפור אוניברסלי על בני אדם ועמידתם מול הזמן והדורות המשתנים – דיון אקטואלי להפליא, שהרי את התוצאות איננו יודעים. "מנקודת חילוף הזמנים אין לצפות עתידות", אומר הארכיבר.

מצבים שונים מעיקרם אך באותו מקום... אבל דווקא בגלל השוני נוכל ללמוד מהם הרבה על עצמנו; וגם להפך, מתוך עצמנו נוכל להבין הרבה מהם. כי אנחנו ממשיכים אותם.

"מכאן ועד היכן"

ספר זה מתמקד, לכאורה, באותן מילות סיום של הספר הקודם: האם אנחנו ממשיכים? כתיבת הספר נסתיימה ב־1989, בעיצומו של "משבר הקיבוצים" שבו התמקדה היצירה כולה – הקונפליקט העיקרי הוא בין ה"חזון" והמציאות. ואכן, דפים רבים בספר עוסקים בכך, מעין הסרט "הקרב האחרון על דגניה". אלא שפה התיאור הוא אֶפִי־אמנותי ולא עיתונאי, וזאת, בזכות הבחירה הגאונית לתאר את האירועים ואת הסאגה רבת־הדורות מנקודת מבטו של הארכיבר.

מהי נקודת מבט זו?

כשם שבורחס דימה את העולם לספרייה ענקית כך הארכיון הוא דימוי, ובפירוש קצת מטאפיזי – לפנקסיו של אלוהים. "כולנו ארכיון", אומר יוסף דורי, הארכיונאי, "מיום לידתו של תינוק נפתח לו מדור משלו. יש מקום לכולם." מעין נצח (מקומי) בזעיר אנפין (אגב: השם

לאחר השיחה המכרעת, בה נחלו "משמרי הערכים" תבוסה מוחצת, מהרהר-מערער הארכיבר על "תבונת הקהילה":

ברבים מיטיבים יותר לחשוב. זוהי הנחת הדמוקרטיה שלנו, ואילו אני כשלעצמי מודה בהרהורי כפירה הנסמכים על ניסיוני בחיים ובארכיון. קיבלנו מן המייסדים שציבור מלוכד, המתייחד לחשוב במשותף, יצדק מן היחיד, ואפילו הוא חכם כשלמה. בדיעבד מוצא אני לא מעט החלטות ציבוריות שהוכחו כמוטעות מיסודן.

כשהוא רואה את חסידי השינוי מתפארים בניצחונם, הוא מהרהר: "לאן נוליך את החרפה" (ומי שמכיר את אלתרמן ייזכר בפסוקים "כי הבלים סימאום! כי אוילים רימום!"). הארכיבר הקשיש מהרהר בצוואה שיכתוב לילדיו שעזבו את הקיבוץ. מה יוריש להם? כסף אין לו. מילים כבר אף אחד לא קונה. את ספריו? בתו מוסיפה על תוגתו: "חשבתם שאתם פה מלח הארץ, מוגנים מרוחות מנשבות. לא יעזור לכם – הכול יגיע הנה ולא רק בעיות לאומיות, גם מלחמת מעמדות."

אבל אמנות טובה לעולם אינה משאירה אותנו בייאוש ובחוסר תקווה, כאילו נשארנו רק עם האנטייתזה. הסיפור

הוא מסתכל על אנשי הקיבוץ ש"תולדות חייהם רשומות אצלי" והם "כמין ארכיון חי... בסוף הדברים יגיעו לארכיון".

אין מי שמכיר בשינוי רוח הזמן כארכיבר המקומי. אני תוהה על מהלך הדורות... ראשוני הציונים ראו חזות הכל באחיזה ממש, שעושה את עולמם כעץ שתול. ואילו צאצאיהם כבר לא נאחזים באותו גזע עץ שצמח במקומו.

תבוסה ל"משמרי הערכים"

הארכיבר עומד בבית הקברות המטופח. רואה את העצים הירוקים. בני המקום, שנולדו על האדמה הזאת, יש בהם משהו ש"זר לא יבין" הגורם להם להיות נאמנים ל"רוח המקום" ולהוריהם הקבורים פה.

בית הקברות והארכיון מבוססים על רעיון אחד: ההווה מכיר בעבר ומטפחו למשמרת... אומרים שאין אדמה עשירה כאדמת בית קברות. העצים האלה צומחים מן המתים ולכן הם עשירים כל כך.

דימוי נפלא לבני הקיבוץ שקברות הוריהם קושרים אותם למקום ולרוחו.

איזה אישור "מובן מאליו".

[...]

הנני אחרון הוותיקים. ואינני כותב זאת לשם כבוד זקנתי אלא כמעיד על נקודת תצפיתי. ראיתי בעלייתה ובירידתה של תקופה, בהקבלה לעלייתם ולירידתם של חיי. וראיתי בקצה של תקופתי בעודי בחיי, בשינוי הערכין מבפנים, כשם שאוצר המדינה ממיר את המטבע החוקי באחר. מנקודת חילוף הזמנים אין לצפות עתידות. ובאשר לי מקבל אני עליי את תקופתי כחוק טבע, שאין ברירה אלא לציית לו, ולא כחוק האדם התלוי ברצוני לקיימו; ואיני צופה לי עוד בחיי אלא ימים אחרונים, והרגשה אחת - תימהון.

יישאר אז צולע על רגל אחת - והקורא אתו. וכאן אנו מגיעים למעין "אף על פי כן" בְּרַנְרִי: נין חדש עומד להיוולד במשפחת הארכיבר, ואחד מניני משפחות המייסדים, שהביא לקיבוץ נערה ערבייה שגורשה על ידי ה"מחדשים", חי יחד עמה, בכל זאת, כדבר המובן מאליו. הארכיבר מסתכל בהם:

כשהלכו להם השניים באור השמש החזק היו כאישור לעין כל של "המובן מאליו" הזה, ש ב ע צ ם ה ח י י ם ח ז ק י ם - אותו מובן מאליו שאינו צריך שום פירוש מעבר לו. ואז, בעודי מביט אחריהם, תהיתי על עצמי אם יש גם בחיי שלי

